

УДК 343.211

О. О. Пашенко,

канд. юрид. наук, доц., провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню таких понять, як «криміналізація» і «соціальна обумовленість». Обґрунтовується, що вони не є синонімами. Доведено, що питання про те, який із відповідних термінів є більш вдалим, є не зовсім коректним, адже воно пов'язане з оцінкою двох різних юридичних феноменів.

Ключові слова: криміналізація, соціальна обумовленість, закон про кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми.

За слушним висловом О. І. Коробєєва, кримінальне законодавство можна визнати науково обґрунтованим, якщо воно, по-перше, повністю охоплює коло діянь, кримінально-правова боротьба з якими є доцільною, і, по-друге, своєчасно виключає кримінальну відповідальність за діяння, підстави для криміналізації яких вже відпали¹. Питання криміналізації та декриміналізації являє собою специфічну ланку в системі функцій кримінально-правової політики. Воно становить складний механізм, що включає низку послідовних прийнять рішень і наступних за ними дій, які наприкінці призводять до виникнення підстав для застосування до осіб, винних у вчиненні певних діянь, кримінальної відповідальності або скасування останньої². Напрацювання рекомендацій законодавцю, який здійснює криміналізацію (декриміналізацію), є одним із найбільш загальних

¹ Коробєєв А. И. Криминализация и пенализация деяний как основное содержание советской уголовно-правовой политики / А. И. Коробєєв // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвуз. сб. научн. тр. ; отв. ред. М. И. Ковалев. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. – С. 12.

² Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія / Н. А. Савінова. – К. : Вид-во ДКС, 2011. – С. 141.

завдань кримінально-правової науки³. За слушним висловом Д. О. Балобанової, «теорія криміналізації являє собою одну з основних теорій кримінального права поряд з теоріями кваліфікації злочинів, пеналізації та призначення покарання»⁴.

Термін «криміналізація» увійшов до наукового обігу приблизно з кінця 70-х років ХХ сторіччя, коли наука кримінального права звернулася до вирішення проблем кримінальної політики і почала аналізувати не лише правозастосовну, а й законотворчу діяльність⁵. З цього часу в науці з'явилося багато публікацій, присвячених досліджуваному питанню. Низка проблем у науковій літературі вирішується різними правниками неоднаково. До них, зокрема, належать: визначення поняття «криміналізація», його розгляд у динаміці й у статистиці (як процес і результат цього процесу), виділення вузького і широкого значень терміна. Тому є сенс проаналізувати позиції вчених за схемою відповідно до названих питань.

Визначення поняття «криміналізація». Переважна більшість дослідників визначає криміналізацію як законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності⁶.

³ Лукашов А. І. Завдання кримінально-правової науки в сфері протидії злочинам проти порядку здійснення економічної діяльності і цивільного обігу / А. І. Лукашов // Наук. зап. Харк. економіко-прав. ун-ту. Право, економіка, гуманітаристика. – 2004. – № 1. – С. 89.

⁴ Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Д. О. Балобанова; Одес. нац. юрид. акад. – О.: [б. в.], 2007. – С. 2.

⁵ Келина С. Г. Об основаниях и последствиях декриминализации деяний / С. Г. Келина // Сов. государство и право. – 1988. – № 11. – С. 12.

⁶ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв; наук. ред. В. А. Клименко, М. І. Мельник. – К.: Прав. джерела, 2002. – С. 53; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Х.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 25; Лопашенко Н. А. Уголовная политика: понятие, содержание. Методы и формы реализации / Н. А. Лопашенко // Уголовное право в XXI веке: материалы Междунар. научн. конф. на юрид. фак-те МГУ им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 179; Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во БЕК, 1999. – С. 134; Симиненко А. Н. Истязание: уголовно-правовые и криминологические аспекты: монография / А. Н. Симиненко, Ю. С. Пестерева. – М.: Юрлитинформ, 2011. – С. 6; Тарарухін С. А. Криміналізація / С. А. Тарарухін // Юридична енциклопедія [Текст]: в 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана; [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К – М. – С. 392; Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці [Електронний ресурс] / П. Л. Фріс // Вісн. Асоц. кримінал. права України. – 2014. – № 1(2). – С. 20. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_2.pdf (дата звернення: 13 лютого 2017 р.). – Заголовок з екрану; Гулкевич В. Д.

Проте аналіз наукової літератури дозволяє виявити й інші точки зору. Так, А. Д. Антонов, з одного боку, погоджуючись із М. І. Загородніковим, зазначає, що криміналізація, виступаючи як головна складова кримінально-правової політики, являє собою проголошення суспільно небезпечних діянь злочинами. У цього визначення, – пише правознавець, – існує декілька модифікацій, що мало чим відрізняються між собою⁷. Водночас згодом, у тій самій публікації, дослідник зазначає, що в сучасній теорії криміналізації існує два основні підходи до визначення сутності криміналізації. Згідно з першим – це не лише власне закріплення в законі ознак нових складів злочинів, але й підвищення верхніх меж санкцій в межах існуючих складів, деякі обмеження у застосуванні інститутів звільнення від покарання, конструювання норм, що викликають небажані правові наслідки (Р. Р. Галіакбаров). Другий підхід, – відзначає правник, – полягає в тому, що криміналізація полягає лише у віднесенні законодавцем діяння до числа злочинів (О. І. Коробєєв). На думку А. Д. Антонова, науковці, які відстоюють першу точку зору, безпідставно розширюють поняття криміналізації, включаючи в неї елементи пеналізації діянь⁸. Тобто А. Д. Антонов на с. 80 і с. 91 своєї праці навів два взаємовиключні судження стосовно того, чи є поняття криміналізації загально визнаним, чи все ж-таки існують два принципово різні підходи до нього. Крім того, вважаємо за можливе зауважити про наявність принаймні третього підходу, прихильником якого є В. К. Гришук, згідно з яким під криміналізацією розуміють «стадію, етап, метод реалізації соціально обумовленої кримінальної політики держави, складний, багатогранний науковий процес оцінки суспільно значущих діянь, як корисних для суспільства (курсив мій – О. П.) або суспільно небезпечних,

Криміналізація vs декриміналізація: на прикладі злочинів проти культурної спадщини / В. Д. Гулкевич // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства : матеріали Міжнар. наук.-практ. сімп. (м. Івано-Франківськ, 18-19 листоп. 2016 р.). – РВВ Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького, 2016. – С. 57.

⁷ Антонов А. Д. Теоретические основы криминализации / А. Д. Антонов // «Черные дыры» в рос. законодательстве. – 2002. – № 2. – С. 80.

⁸ Там само. – С. 91.

що завершується прийняттям законодавцем норм кримінального закону, які забороняють, під загрозою кримінального покарання, *або дозволяють, заохочують* (курсив мій – О. П.) конкретні типи таких діянь»⁹. Тому, на думку цього вченого, категорія «криміналізація» ширша за своїм змістом за категорію «кримінально-правова заборона». Це правознавець пояснює тим, що кримінально-правовою формою опосередковуються як суспільно небезпечні, так і суспільно корисні діяння людини, і тому є підстави досліджувати також і підстави кримінально-правового дозволу і заохочення. Процес цього опосередкування є процесом криміналізації¹⁰. З нашої точки зору, тут відбувається підміна понять. Те, що В. К. Грищук називає криміналізацією, насправді є *кримінально-правовим регулюванням*, яке дійсно відбувається *не лише шляхом заборони*, але й дозволу й заохочення. Криміналізація ж, на наше переконання, полягає все-таки лише у визнанні певних діянь людини злочинними, як на цьому наголошує переважна більшість інших дослідників¹¹.

Вважаємо за необхідне прокоментувати ще одну тезу, висловлену А. М. Орлеаном, який вважає, що «криміналізація суспільно-небезпечних діянь, котрі мають місце в суспільстві, без сумніву, відіграє провідну роль серед засобів впливу на злочинність»¹². У зв'язку з цим зауважуємо, що встановлення кримінальної відповідальності має бути «крайнім заходом», «останнім аргументом» держави, коли всі інші не спрацьовують. Провідну роль у боротьбі зі злочинністю належить відігравати іншим заходам: економічним, політичним, соціальним, навіть правовим, але зосередженим у нормах інших галузей права (не кримінального), і лише у разі неефективності

⁹ Грищук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України : монографія / В. К. Грищук – Л. : Львів. ун-т, 1993. – С. 62.

¹⁰ Там само. – С. 61.

¹¹ Пашенко О. О. Щодо підходів до визначення поняття «криміналізація» / О. О. Пашенко // Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3-4 квіт. 2015 р.). – Х. : Східноукр. наук. юрид. організація, 2015. – С. 127, 128.

¹² Орлеан А. М. Соціальна та кримінологічна зумовленість криміналізації торгівлі людьми / А. М. Орлеан // Наук. зап. Харк. економіко-прав. ун-ту. Право, економіка, гуманітаристика. – 2005. – № 1. – С. 99.

останніх можна вдаватися до криміналізації. Інша річ, що криміналізація діянь є основним методом здійснення кримінально-правової політики держави, але вона аж ніяк не є «провідним засобом впливу на злочинність»¹³.

У кримінально-правовій доктрині термін «криміналізація» розглядається в динаміці та у статичності. В першому випадку мається на увазі процес, у другому – результат. У цьому аспекті вважаємо за необхідне підтримати О. І. Коробєєва, який указує, що такий підхід дозволяє краще зрозуміти соціальну значущість цієї категорії¹⁴. Як процес вона складається з низки стадій, у цілому відповідних тим, які проходить норма у процесі законотворчості¹⁵. В. В. Кузнецов зазначає, що це процес утворення кримінально-правових норм¹⁶; В. О. Туляков вважає, що це процес формування кримінально-правової заборони¹⁷. Ширше визначення розглядуваного процесу пропонує А. В. Грошев, який включає в нього не лише встановлення, а й скасування кримінально-правових заборон¹⁸. В іншій науковій публікації В. О. Туляков (у співавторстві з Є. Ю. Полянським) звертає увагу на те, що «криміналізація включає в себе не лише саму кримінально-правову норму, але й процес її формування і розвитку (*курсив мій* – О. П.). Зазначений процес являє собою поступове, безперервне визначення й зміну обсягу і сфери кримінально-правового регулювання у часі і в просторі»¹⁹. В. О. Гацелюк, аналізуючи процес криміналізації, стверджує, що він передбачає аналіз суспільних відносин на предмет виявлення таких форм поведінки, які загрожують базовим суспільним

¹³ Пашенко О. О. Щодо підходів до визначення поняття «криміналізація». – С. 128.

¹⁴ Российское уголовное право. Общая часть : учебник / Ю. В. Баулин, Ю. В. Голик, С. В. Землюков, Н. Г. Иванов, Л. В. Иногамова-Хегай и др. ; под ред. В. С. Комиссарова. – СПб. : Питер, 2005. – С. 45.

¹⁵ Там само. Див. також: Балобанова Д. О. Теорія криміналізації. – С. 8, 9.

¹⁶ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – К. : Інтерсервіс, 2012. – С. 707.

¹⁷ Туляков В. А. Генезис уголовного права Украины / В. А. Туляков // Наук. пр. Одес. нац. юрид. акад. – 2006. – Т. 5. – С. 216.

¹⁸ Грошев А. В. Функции правосознания в механизме уголовно-правового регулирования : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Грошев ; Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург : [б. и.], 1997. – С. 22.

¹⁹ Туляков В. А. Изменчивость криминализации и противодействие преступности / В. А. Туляков, Е. Ю. Полянский // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – О. : Фенікс, 2004. – Вип. 20. – С. 307.

цінностям, а також надання цим формам статусу злочинів, що передбачає як формування їх ознак у тексті кримінального закону, так і визначення заходів кримінально-правового впливу на відповідних осіб²⁰. Цю думку поділяє О. Я. Гребенюк²¹. З точки зору Н. В. Нетеси, розглядуваний процес полягає у з'ясуванні цілей, підстав установа кримінальної відповідальності за протиправне діяння, прийняття відповідних законів про кримінальну відповідальність²².

Як бачимо, наведені визначення процесу криміналізації майже не містять сутнісних відмінностей, лише А. В. Грошев включає в нього скасування кримінально-правової заборони, а В. О. Туляков (у співавторстві з Є. Ю. Полянським) – розвиток кримінально-правової норми. Таке становище можна пояснити різними підходами до визначення поняття криміналізації, встановлення його обсягу. Як нами вже відзначалося вище (під час аналізу визначення поняття «криміналізація», запропонованого В. К. Гришуком), тут відбувається підміна понять. Судження згаданих учених характеризують не процес криміналізації, а процес здійснення кримінально-правового регулювання. Останнє є ширшим за обсягом поняттям, ніж поняття «криміналізація». При такому погляді на проблему все стає зрозумілим – скасування (розвиток) кримінально-правової заборони (норми) цілком охоплюється поняттям «кримінально-правове регулювання» і не потребує включення до процесу криміналізації.

Слід зауважити, що у статичі термін «криміналізація» розуміють в доктрині одностайно – як результат відповідного процесу, що набуває свого відображення у системі кримінально-правових норм, які встановлюють коло

²⁰ Гацелюк В. О. До питання про об'єкт дослідження проблем криміналізації / В. О. Гацелюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і удосконалення : тези доп. та повідом. учас. Міжнарод. сімп. (м. Львів, 21-22 верес. 2012 р.) ; упоряд. Т. І. Созанський, І. Б. Газдайка-Василишин. – Л. : Львів. держ. ін-т внутр. справ, 2012. – С. 55, 56.

²¹ Гребенюк О. Я. Злочини, пов'язані з лікарськими засобами: проблеми криміналізації / О. Я. Гребенюк // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2012. – № 4. – С. 117, 118.

²² Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : монографія / Н. В. Нетеса. – Х. : Право, 2013. – С. 23.

злочинної, кримінально караної поведінки. Слушним і безспірним вважаємо також висновок, що остання стадія процесу криміналізації є водночас його результатом.

Також відсутні в теорії кримінального права дискусії стосовно розуміння терміна «криміналізація» у вузькому значенні. Під ним беззаперечно мається на увазі визнання (порядок визнання) діяння злочинним. Водночас питання щодо широкого значення розглядуваного терміна вирішується в науці неоднаково. Різні дослідники, як правило, не роблячи відповідний перелік вичерпним, включають до нього такі процеси: 1) збільшення верхніх меж санкцій у статтях, які передбачають ознаки складу злочину; 2) законодавчі обмеження щодо застосування інститутів звільнення від покарання; 3) збільшення кількості кримінально караних діянь у суспільстві²³.

Стосовно першого з наведених процесів вважаємо, що він має досліджуватися не теорією криміналізації суспільно небезпечних діянь, а теорією пеналізації злочинів. Віднесення ж його до аналізованого переліку зумовлюється, на наш погляд, тим, що апологети цієї точки зору мають власний погляд щодо самого *поняття* криміналізації, про що вже зазначалося вище. До речі, тією самою причиною ми раніше пояснювали різні підходи до розуміння поняття «криміналізація» в динаміці. Як бачимо, від визначення поняття залежать і всі його інші характеристики. Такий

²³ Галиакбаров Р. Р. Проблемы криминализации многосубъектных общественно опасных деяний / Р. Р. Галиакбаров // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний : сб. науч. тр. ; редкол.: А. И. Марцев, П. В. Замосковцев, П. П. Ищенко и др. – Омск : Изд-во Омск. высш. шк. милиции МВД СССР, 1980. – С. 40, 41; Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1987. – С. 58, 59; Плохова В. И. Ненасильственные преступления против собственности: криминологическая и правовая обоснованность : монография / В. И. Плохова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 15; Добrorез І. Криминологічні та правові підстави криміналізації незаконного обігу наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту / І. Добrorез // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – Вип. 4(39). – С. 163; Протидія організованій злочинності у сфері торгівлі людьми : монографія / В. С. Батиргареева, В. І. Борисов, Д. О. Гармаш та ін. ; за заг ред. В. І. Борисова, Н. О. Гуторової. – Х. : Одісей, 2005. – С. 134; Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстави криміналізації та склад злочину : монографія / Д. О. Гармаш. – Х. : ФІНН, 2011. – С. 12; Кочерова І. О. Кримінальна відповідальність за зловживання впливом: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. О. Кочерова; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К. : [б. в.], 2012. – С. 45.

висновок, на наше переконання, поширюється не лише на поняття «криміналізація», а й на всі інші поняття.

З приводу збільшення кількості кримінально караних діянь у суспільстві зауважуємо, що зазначене явище може охоплюватися поняттям «криміналізація» лише з позиції характеристики відповідних суспільних процесів у соціології, кримінології, філософії, психології, а не в доктрині кримінального права. Наше судження підтверджується наявністю в переліку робіт, де зазначений процес включається у значення аналізованого терміна, досліджень А. В. Ківи²⁴, М. В. Романенко²⁵, А. В. Клочкова²⁶. Не применшуючи значення наукового доробку цих учених, його важко віднести до доктрини *саме* кримінального права.

За спостереженням О. І. Коробєєва, останнім часом терміном «криміналізація» стали позначати також процес експансії (проникнення) злочинності в різні суспільні сфери. Вважаємо за необхідне підтримати його думку стосовно того, що хоча такий дуалізм у розумінні цього терміна і вносить у науковий обіг деякі елементи дисгармонії, масштаби його вживання у наведеному значенні є настільки великими, що відмовитися від подвійного стандарту при розумінні терміна вже навряд чи є можливим²⁷. У зазначеному аспекті термін передусім сприймається і суспільною свідомістю. Слушним є також висновок М. Ю. Валуйської, що «огляд сучасних публікацій ЗМІ свідчить про досить широке застосування терміна «криміналізація» у поєднанні з вказівкою на соціальні, економічні, політичні та інші складові, що є важливими для життєдіяльності суспільства. Частота використання у засобах масової інформації, виступах посадових осіб, у побутовій мові таких словосполучень, як «криміналізація економіки»,

²⁴ Кива А. В. Криминальная революция: вымысел или реальность? / А. В. Кива // Общественные науки и современность. – 1999. – № 3. – С. 25–37.

²⁵ Романенко М. В. Криминализация общественных отношений социума России / М. В. Романенко // Философия и общество. – 2001. – № 3. – С. 141–158.

²⁶ Клочков А. В. Информационные предпосылки криминализации общественного сознания / А. В. Клочков // Вестн. МГУ. Сер. 11: Право. – 1999. – № 2. – С. 17–42.

²⁷ Российское уголовное право. Общая часть : учебник. – С. 45.

«криміналізація суспільства», «криміналізація особистості», надали їм статусу усталених зворотів»²⁸. Далі дослідниця згадує також про «криміналізацію особистості злочинця», «криміналізацію особи та соціальних груп»²⁹.

Як бачимо, широким значенням досліджуваного поняття охоплюються як інші (окрім тих, що складають зміст вузького значення цього терміна) кримінально-правові явища, так і ті, що перебувають за межами предмета дослідження кримінально-правової науки, і навіть юридичної науки взагалі.

У зв'язку з викладеним вважаємо, що перед проведенням будь-якого наукового дослідження, пов'язаного з питанням криміналізації, слід чітко визначитися з його предметом: йтиметься про кримінально-правовий аспект проблеми або про якийсь інший. Тому під час здійснення кримінально-правового дослідження є сенс обмежити розуміння широкого значення терміна «криміналізація» суто кримінально-правовими проблемами, акцентуючи увагу на законодавчих обмеженнях щодо застосування інститутів звільнення від покарання, зниження віку кримінальної відповідальності шляхом внесення змін у частини 1 або 2 ст. 22 КК України, збільшення кола осіб, які можуть визнаватися суб'єктами певних злочинів, відновлення кримінальної караності готування до злочину невеликої тяжкості тощо.

Зазначене не відкидає можливості (і навіть необхідності) вживання іншими науками широкого аспекту терміна «криміналізація» не в такому значенні, як це має місце в науці кримінального права. Вочевидь, криміналізація особи і певних соціальних груп входить до предмета дослідження кримінології, а таке явище, як збільшення кількості кримінально

²⁸ Валуйська М. Ю. Криміналізація у понятійному апараті кримінологічної науки / М. Ю. Валуйська // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: Борисов В. І. (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – Вип. 31. – С. 59.

²⁹ Там само. – С. 61.

караних діянь у суспільстві, окрім кримінології, потребує уваги представників соціології.

Тепер перейдемо до дослідження поняття «соціальна обумовленість». Як зазначає В. М. Кудрявцев, розробка цієї проблеми є одним із завдань соціологічних досліджень у праві. Тут сходяться право і соціологія, оскільки мовиться про те, як виникають конкретні правові інститути і норми на підставі та з урахуванням соціальних явищ³⁰. Проблема соціальної обумовленості правових норм, – продовжує вчений, – полягає в тому, якою мірою вони відображають вимоги життя, чи відповідають правильному стану речей, чи сприяють подальшому розвитку фактичних суспільних відносин, чи закріплюють саме ті відносини, що мають бути закріплені³¹. На думку А. В. Кузнецова, соціальна обумовленість правових норм означає врахування в їх змісті соціально-економічних і політичних умов суспільного життя³². І. І. Карпець указує, що соціальна обумовленість законодавства полягає у відображенні в ньому динамізму суспільного ладу та його гуманістичної сутності³³. На адекватності відображення у правових настановах існуючих життєвих реалій та тенденцій розвитку суспільних відносин наголошують під час визначення соціальної обумовленості також О. О. Архипов і Р. Д. Шарапов³⁴. Як відповідність правової норми потребам суспільства визначають соціальну обумовленість А. В. Мусієнко³⁵ та С. В. Гринчак³⁶.

³⁰ Кудрявцев В. Н. Право и социальная действительность / В. Н. Кудрявцев // Проблемы социологии права : сб. ст. ; редкол.: В. Н. Кудрявцев, А. Б. Чапас, А. И. Долгова и др. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1. – С. 9.

³¹ Там само.

³² Кузнецов А. В. Научная основа и информационная база советской уголовной политики / А. В. Кузнецов // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвуз. сб. научн. тр. ; отв. ред. М. И. Ковалев. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. – С. 8.

³³ Карпець І. Каким быть уголовному законодательству? / І. Карпець // Соц. законность. – 1987. – № 6. – С. 16.

³⁴ Архипов А. А. Уголовная ответственность за преступления, связанные с фальсификацией номерных регистрационно-учетных параметров транспортных средств : монография / А. А. Архипов, Р. Д. Шарапов. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 14.

³⁵ Мусієнко А. Боротьба зі злочинами у сфері трансплантації органів або тканин людини. Кримінологічні проблеми / А. Мусієнко // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 8. – С. 91.

³⁶ Гринчак С. В. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію органів або тканин людини : монографія / С. В. Гринчак. – Х.: Право, 2011. – С. 9, 10.

В. Д. Воднік зазначає, що під соціальною обумовленістю права розуміють відповідність, адекватність права суспільним відносинам, що регулюються, його здатність відображати об'єктивні потреби суспільного життя. Предмет досліджень, що спрямовані на вивчення соціальної обумовленості права, як указує науковець, становлять соціальні чинники неправового характеру, які певною мірою впливають на формування і розвиток права³⁷. У механізмі соціальної обумовленості права дослідниця виділяє три стадії: виникнення потреби в юридичному регулюванні відповідних відносин (1); відбиття у правовій, моральній, політичній свідомості потреб та інтересів, формування громадської думки (2); діяльність держави в особі її компетентних органів з прийняття правових норм – правотворчість (3)³⁸. З викладеного випливає, що правотворчості має передувати спочатку виникнення потреби в регулюванні, а потім – закріплення цієї потреби в правовій, моральній, політичній свідомості, на підставі чого формується громадська думка. Оцінюючи наведений матеріал з позиції власного дослідження, зауважуємо, що він стосується соціальної обумовленості *виникнення нових норм*, а от соціальну обумовленість *чинних норм* за його допомогою проаналізувати не вдасться. Поширюючи ці положення саме на кримінально-правові норми, можемо зробити висновок, що наведені положення можна використати для з'ясування *соціальної обумовленості криміналізації* певних діянь або виникнення потреби у нових регулятивних, заохочувальних кримінально-правових нормах чи нормах-дефініціях.

З точки зору В. В. Лапаєвої, соціальна обумовленість правових норм – це їх відповідність, адекватність тим суспільним відносинам, які вони регулюють³⁹. У сучасних умовах прискорення соціально-економічного розвитку, – відзначає дослідниця, – все більшого значення набуває розуміння

³⁷ Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2010. – С. 208.

³⁸ Там само. – С. 208, 209.

³⁹ Лапаева В. В. Конкретно-социологические исследования в праве : монография / В. В. Лапаева. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 24.

соціальної обумовленості законодавства як його відповідності прогресивним тенденціям і глобальним цілям розвитку суспільних відносин⁴⁰. Підбиваючи підсумки розгляду теоретичних аспектів проблематики соціальної обумовленості законодавства, правник підкреслює, що в межах цієї теми сфокусовано широкий спектр проблем не лише правового, але й економічного, політичного, ідеологічного, морального, соціокультурного та іншого порядку⁴¹. Викладене орієнтує на те, що цю проблему можуть розробляти не лише юристи, а й економісти, соціологи, політологи, культурологи тощо. При цьому кожен із них має здійснювати її вивчення, виходячи з предмета свого дослідження.

Провівши аналіз соціальної обумовленості права та його норм узагалі, перейдемо до розгляду соціальної обумовленості кримінально-правових норм. Г. А. Злобін, вирішуючи це питання, вказував, що соціальна обумовленість кримінально-правової норми визначається як її відповідність об'єктивним тенденціям розвитку певної суспільно-економічної формації, вимогам справедливості, а також основоположним принципам системи права як формально, так і за суттю⁴². З цим визначенням погоджуються В. П. Брич та В. О. Навроцький⁴³. В. С. Дьячков зазначає, що вона характеризується ступенем адекватності відображення в кримінальному законі потреб суспільства в кримінально-правовій охороні найбільш важливих відносин із урахуванням усіх тенденцій історичного розвитку⁴⁴. Схожу дефініцію пропонує Г. В. Єспур, зауважуючи, що ефективною може бути тільки соціально обумовлена правова норма, тобто така, що відбиває об'єктивні потреби кримінально-правової охорони найбільш важливих суспільних

⁴⁰ Лапаева В. В. Конкретно-социологические исследования в праве. – С. 39.

⁴¹ Там само. – С. 41.

⁴² Основания уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация : монография / П. С. Дагель, Г. А. Злобин, С. Г. Келина и др. ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – С. 211.

⁴³ Брич Л. П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : монографія / Л. П. Брич, В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2000. – С. 13.

⁴⁴ Дьячков В. С. Механизм эффективного действия норм советского уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. С. Дьячков ; ЛГУ. – Л. : [б. и.], 1982. – С. 11.

відносин⁴⁵. А. М. Ігнатов пише, що одним із проявів принципу законності є те, що кримінальні закони мають відповідати реальним соціально-політичним і економічним умовам життя суспільства, тобто бути соціально обумовленими⁴⁶. С. Ф. Денисов і П. П. Сердюк визначають соціальну обумовленість кримінально-правової норми як залежність її змісту від існуючих соціальних умов⁴⁷. Ведучи мову про соціальну обумовленість кримінального права, дослідники вказують, що вона набуває вираження в основних принципах, у визначенні поняття злочинного, змісті конкретних заборон, характері покарання, прийнятих кримінальним законодавством⁴⁸.

Порівнюючи вказані визначення з дефініціями правників, які були наведені в попередніх абзацах щодо соціальної обумовленості права та його норм узагалі, можна дійти висновку, що вони співвідносяться як частка і ціле. Неважко помітити, що визначення А. М. Ігнатова у загальних рисах кореспондує дефініції А. В. Кузнецова, визначення В. С. Дьячкова та Г. В. Єпура – дефініціям В. В. Лапаєвої, І. І. Карпеця, О. О. Архіпова і Р. Д. Шарапова, визначення С. Ф. Денисова і П. П. Сердюка – дефініції В. М. Кудрявцева, а у визначенні Г. А. Злобіна акумулюються найбільш суттєві ознаки, що наводилися іншими правниками під час визначення аналізованого поняття стосовно права та його норм узагалі. Наведений стан речей виглядає цілком природним, адже соціальна обумовленість права є родовим поняттям щодо поняття «соціальна обумовленість кримінального права», а соціальна обумовленість правових норм перебуває в такому ж співвідношенні з поняттям «соціальна обумовленість кримінально-правових норм».

⁴⁵ Єпур Г. В. Соціальна обумовленість кримінально-правової відповідальності / Г. В. Єпур // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2002. – Спец. вип. : у 2-х ч. – Ч. 1. – С. 18.

⁴⁶ Уголовное право. Общая часть. Особенная часть : курс лекций / под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. – Лекция 1: Введение в изучение уголовного права. Уголовный закон / А. Н. Игнатов. – М. : НОРМА, 1996. – С. 9.

⁴⁷ Денисов С. Ф. Соціальна зумовленість кримінально-правової заборони торгівлі людьми / С. Ф. Денисов, П. П. Сердюк // Вісн. Запоріз. юрид. ін-ту. – 2000. – № 3. – С. 191.

⁴⁸ Там само. – С. 192.

С. Д. Шапченко визначає, що «соціальна зумовленість кримінального закону» є складовою частиною соціального аспекту механізму кримінально-правового регулювання (поряд із соціальним механізмом дії кримінально-правових заборон, соціологією застосування норм кримінального права, соціальною ефективністю кримінально-правових норм)⁴⁹. На жаль, як саме визначається соціальна обумовленість кримінального закону, правник не вказує. Водночас одним із інших аспектів механізму кримінально-правового регулювання визнається спеціально-юридичний. У цьому аспекті він розглядається як нормативно визначена взаємодія окремих елементів правової системи, яка забезпечує (має забезпечувати) виконання завдань, що стоять перед кримінальним правом як окремою галуззю права⁵⁰. Наведене, з нашого погляду, охоплюється (є складовою частиною) такої обставини соціальної обумовленості, як «системно-правова несуперечливість», а тому має входити до першого з виділених науковцем аспектів механізму кримінально-правового регулювання.

З точки зору Ю. Є. Пудовочкина, коли мова йде про соціальну обумовленість заборони (норми), є сенс перенести міркування у сферу його встановлення – криміналізації та пеналізації для того, щоб виявити умови і критерії, виходячи з яких та чи інша норма буде оцінюватися як соціально обумовлена⁵¹. Як зазначає В. В. Орехов, соціальна обумовленість і ефективність кримінального законодавства, його норм й інститутів являє собою широку проблему, яка може бути досліджена з різних боків, у різних аспектах і напрямках. Але основним її напрямом, аспектом є *розкриття та вивчення факторів*, що впливають на створення норм та інститутів

⁴⁹ Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура / С. Д. Шапченко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Юрид. науки. – 2000. – Вип. 40. – С. 63.

⁵⁰ Там само. – С. 63–67.

⁵¹ Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права: лекции / Ю. Е. Пудовочкин. – М. : Юр-литинформ, 2012. – С. 138.

кримінального законодавства та на їх ефективність⁵². Із цим погоджується В. І. Борисов, зазначаючи, що перспективу для теорії кримінального права мають ті концепції, що пов'язують вирішення цього питання з визначенням чинників соціальної обумовленості, їх системно-соціологічним аналізом⁵³. Таку позицію поділяють, зокрема, Л. В. Дорош та В. В. Федосєєв⁵⁴. Продовжуючи власну думку, В. І. Борисов указує, що соціальна обумовленість норм закону про кримінальну відповідальність визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення і розкриття яких дає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити наукову обґрунтованість змісту закону⁵⁵.

Думку про те, що проблема соціальної обумовленості кримінально-правих норм (законів про кримінальну відповідальність) полягає в розкритті певних чинників (обставин, факторів тощо) поділяють багато науковців⁵⁶. Вважаємо за можливе і необхідне підтримати цю точку зору.

Водночас деякі криміналісти, досліджуючи питання соціальної обумовленості, пов'язують її визначення не з нормами кримінального права, а з кримінальною відповідальністю. Так, К. М. Оробець пише: «Зміст поняття

⁵² Орехов В. В. О социологических исследованиях в уголовном праве / В. В. Орехов // Вестн. ЛГУ. – 1991. – Сер. 6. – Вып. 1(№ 6). – С. 67.

⁵³ Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони / В. І. Борисов // Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф (м. Харків, 13-14 груд. 2002 р.) ; упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Х. : Право, 2003. – С. 288.

⁵⁴ Дорош Л. В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державного кордону України : монографія / Л. В. Дорош, В. В. Федосєєв. – Х. : Право, 2014. – С. 16.

⁵⁵ Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони. – С. 288.

⁵⁶ Див., наприклад: Гальцова В. В. Щодо соціальної зумовленості кримінально-правової охорони усиновлення (удочеріння) / В. В. Гальцова // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 97. – С. 136; Гороховська О. В. Вбивство через небережність: проблеми кримінальної відповідальності : монографія / О. В. Гороховська. – К. : Вид-во ПАЛІВОДА А. В., 2007. – С. 6; Касинюк В. І. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин : монографія / В. І. Касинюк, В. М. Білоконев. – Запоріжжя : Видавець Глазунов С. О., 2011. – С. 6; Щавінський В. Підстави кримінально-правової заборони незаконної емісії недержавних цінних паперів / В. Щавінський // Право України. – 2003. – № 10. – С. 65.

соціальної обумовленості кримінальної відповідальності утворює система соціальних явищ і процесів, що впливають на встановлення, зміну або скасування кримінальної відповідальності»⁵⁷. І. О. Кочерова вказує: «Визначаючи соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за будь-яке суспільно-небезпечне діяння, слід, насамперед, враховувати специфічні форми відображення соціальної дійсності у нормах кримінальної відповідальності, а також властивості злочинності, встановлення яких має найбільш вагомим значення для загальної стратегії застосування покарання у боротьбі зі злочинністю»⁵⁸. З огляду на викладене зауважуємо таке. По-перше, не зрозуміло, якими є специфічні форми відображення (соціальної дійсності) і у чому ця специфіка полягає? По-друге, що саме мається на увазі під нормами кримінальної відповідальності? Швидше за все слід було б зазначити про норми *закону* про кримінальну відповідальність. По-третє, підлягає окремому обґрунтуванню заявлена думка про врахування під час визначення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за будь-яке суспільно-небезпечне діяння властивостей злочинності. Які саме властивості останньої маються на увазі і чому саме вони підлягають врахуванню під час визначення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності? Відповідей на ці питання дисертантка, на жаль, не надає. По-четверте, у наведеній думці йдеться про загальну стратегію застосування покарання у боротьбі зі злочинністю, що явно виходить за поставлене у ній завдання щодо визначення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за будь-яке суспільно небезпечне діяння. Це проблема політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, що є поняттям вищого порядку, ніж соціальна обумовленість кримінальної відповідальності. З

⁵⁷ Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / К. М. Оробець ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : [б. в.], 2012. – С. 7, 8.

⁵⁸ Кочерова І. О. Кримінальна відповідальність за зловживання впливом: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. О. Кочерова ; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К. : [б. в.], 2012. – С. 27.

огляду на означене наведена думка здається нам невдалою як за її редакцією, так і за смисловим навантаженням.

На підставі викладеного вважаємо за необхідне зробити такі висновки та надати власні міркування щодо підходів до розуміння сутності поняття «соціальна обумовленість» у кримінальному праві.

1. У кримінально-правовій доктрині слід виділяти: а) соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за певний вид діянь (або соціальну обумовленість їх кримінально-правової заборони, іноді навіть використовують зворот «соціальна обумовленість криміналізації»); б) соціальну обумовленість певного закону про кримінальну відповідальність (тобто конкретної норми КК). Іноді ще пишуть про соціальну *обумовленість* певного виду *злочину*, але це вже питання кримінології, бо стосується причин і умов, які *пояснюють існування* в суспільстві певних негативних (небезпечних) *діянь*.

2. «Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності» за діяння певного виду – поняття вужче за «соціальну обумовленість певного закону про кримінальну відповідальність», оскільки друге охоплює ще також вимоги законодавчої техніки (тобто вони співвідносяться як частка і ціле).

3. Поняття «соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність» може бути використано для характеристики усіх видів відповідного закону (кримінально-правових норм)⁵⁹, а «соціальна обумовленість кримінальної відповідальності» може бути встановлена лише до норм-заборон. У цьому аспекті аналізовані поняття також співвідносяться як ціле та його частина.

4. Можна вести мову і про соціальну обумовленість кримінального права, тобто розглядати потрібність такої галузі права для суспільства. Це

⁵⁹ Тут і далі терміни «закон про кримінальну відповідальність» і «кримінально-правова норма» використовуються як синоніми. Надання аргументів щодо такого підходу виходить за межі цього дослідження і буде здійснене автором в інших публікаціях.

робиться навіть на рівні навчальної дисципліни⁶⁰. Також доцільно виділити соціальну обумовленість права в цілому (тобто обґрунтування того, чому певні суспільні відносини регулюються саме *правовими* нормами, а не якимись *іншими* засобами). Зазначені поняття перебувають на вищому рівні ієрархії порівняно із «соціальною обумовленістю закону про кримінальну відповідальність (кримінально-правових норм)», а тим паче із «соціальною обумовленістю кримінальної відповідальності» за діяння певного виду (соціальною обумовленістю кримінально-правової заборони певних діянь).

Предметом нашого дослідження є соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність, яку варто визначати як сукупність обставин, яким він має відповідати.

Викладене переконує в тому, що поняття «соціальна обумовленість» і «криміналізація» не є синонімами. Перше поняття, на відміну від другого, немає сенсу розуміти як процес і результат, а також розглядати його в динаміці й у статиці. Так само не існує широкого і вузького розуміння терміна «соціальна обумовленість», що є характерним для криміналізації. Питання про те, який із зазначених термінів є більш вдалим, виглядає не зовсім коректним, оскільки воно пов'язане з оцінкою двох різних юридичних феноменів. Про криміналізацію слід вести мову, коли йдеться про суспільно небезпечні діяння (явища об'єктивної дійсності), а соціальна обумовленість стосується вже не діянь, а закону про кримінальну відповідальність. Тому, ведучи мову про нього (або про кримінально-правові норми), використовувати термін «криміналізація» вважаємо недоречним.

Криміналізація – це перш за все процес, тобто явище динамічне. Вона стосується діянь, що на момент її здійснення ще не набули законодавчого закріплення, тоді як обґрунтування необхідності існування (збереження) певних норм (інститутів) перебуває поза межами поняття «криміналізація» й

⁶⁰ Програма навчальної дисципліни «Кримінальне право України» для вищ. навч. закл. за спец. 7.060101 «Правознавство» / за ред. В. Я. Тація. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 3.

має бути досліджено за допомогою теорії соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність. Водночас теорія криміналізації займається пошуками відповідей на запитання на кшталт: що змусило законодавця визнати те чи інше діяння злочином? чому таке рішення було прийнято в конкретний момент часу? А для констатації соціальної обумовленості закону ці запитання відходять на другий план. Тому кількість обставин, що визначають соціальну обумовленість закону й обґрунтованість криміналізації діянь, буде різною. Ведучи мову про криміналізацію, вважаємо за потрібне підтримати правознавців, які наголошують на необхідності окремого виділення й подальшого дослідження принципів і підстав криміналізації, а також криміналізаційних приводів. Для визначення ж соціальної обумовленості норми така класифікація не підходить⁶¹. Але перед тим, як запропонувати власну систему відповідних обставин, вважаємо за необхідне розібратися з термінологічним аспектом проблеми і вирішити питання: який із наявних у науці термінів краще використовувати для вивчення соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність?

Як указує Д. О. Гармаш: «Відсутність єдиної термінології на етапі формування теорії криміналізації діянь (або теорії соціальної обумовленості кримінального закону) є закономірним явищем, що відбиває процеси наукових пошуків у розв'язанні певної проблеми, становлення відповідної теорії тощо»⁶². Погоджуючись із тим, що відзначене явище є закономірним, не можемо підтримати дослідника, який далі відмічає, що *брак порозуміння у формулюванні й установленні сукупності критеріїв, які дозволяють виокремлювати з кола суспільно значущої поведінки таких діянь, що потребують уваги законодавця, негативно впливає на процес становлення*

⁶¹ Пащенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О. О. Пащенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10-11 жовт. 2013 р.) ; редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 211.

⁶² Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстави криміналізації та склад злочину. – С. 16.

теорії криміналізації, яка має надзвичайно важливе теоретичне і практичне значення⁶³. З приводу цього слід зауважити, що якщо було б наявним порозуміння – це вже означало б створення «єдиної теорії криміналізації», а не її становлення. Крім того, виходячи з викладеного, правник вважає, що криміналізація суспільно небезпечних діянь і соціальна обумовленість кримінального закону – це одне і те саме, а це неправильно. Проте така непослідовність у позиції правника не применшує його вдалої думки щодо необхідності впорядкування термінологічного апарату, а тому слід з'ясувати який (які) з тих термінів, що використовували науковці під час вирішення відповідної проблеми, є більш вдалими, точними.

«Критерій» – від грец. *kritērion* – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило істинності, вірогідності, відповідності об'єктивній дійсності⁶⁴. «Підстава» – те головне, на чому базується, основується що-небудь⁶⁵. Ці терміни є, з нашої точки зору, занадто загальними для використання їх під час характеристики соціальної обумовленості. Те саме стосується і слова «принцип», під яким розуміється «особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось»⁶⁶.

Фактор (від лат. *factor* – той, що робить) – чинник, умова, рушійна сила, причина якого-небудь явища, процесу⁶⁷. Чинник – умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з визначальних рис; фактор⁶⁸. На підставі цього обґрунтованими видаються принаймні два висновки: по-перше, терміни «фактор» і «чинник» мають

⁶³ Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстави криміналізації та склад злочину. – С. 16.

⁶⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – С. 465.

⁶⁵ Там само. – С. 782.

⁶⁶ Там само. – С. 941.

⁶⁷ Там само. – С. 1314.

⁶⁸ Там само. – С. 1378.

однаковий зміст і можуть вживатися як синоніми; по-друге, обидва вони визначаються через поняття «умова».

Як бачимо, терміни «фактор» і «чинник» характеризуються як «рушійна сила» якогось *процесу*. З цього випливає, що їх варто вживати під час характеристики *лише динамічних явищ*. З огляду на це, припустимим вбачається використання цих термінів для оцінки криміналізації суспільно небезпечних діянь, що, у першу чергу, як зазначалося вище, і є *процесом*. Водночас коли відбувається оцінка закону про кримінальну відповідальність, то досліджуваний феномен перебуває в статичності (незалежно від того, йдеться про чинну його норму, чи про лише ще тільки проєктовану). Норма в динаміці не перебуває, їх перелік на момент оцінки є стабільним. Слово «процес» (із яким тлумачний словник пов'язує терміни «фактор» і «чинник») у досліджуваному аспекті ніяким чином не пов'язане із поняттями «норма» і «закон». Тому використання зазначених термінів для характеристики соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність (кримінально-правових норм) виглядає не дуже вдалим. Крім того, науковці, що все ж таки віддають перевагу саме ним, для розкриття їхнього змісту все одно повинні аналізувати інший термін – «умова», адже саме через нього надаються визначення «фактора» і «чинника». З тих самих міркувань не надто доречним виглядає використання терміна «передумова», який визначається як «попередня умова існування, виникнення, діяння і т. ін. чого-небудь»⁶⁹. Справедливим є також судження, що будь-який фактор (чинник) є умовою, а ось зворотній висновок є справедливим не завжди. Тому серед наведених слів найдоречнішим виглядає саме «умова», під якою розуміють необхідну обставину, яка унеможливорює або робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь, або сприяє чомусь⁷⁰. З цього слідує, що «умова» також визначається через інше поняття – «обставина», а тому саме

⁶⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – С. 725.

⁷⁰ Там само. – С. 1295.

воно є кінцевою ланкою в логічному ряду (ланцюжку): фактор (чинник) – умова – обставина.

У свою чергу, причина – це «явище, що обумовлює або породжує інше явище. Підстава, привід для будь-яких дій, вчинків. Спонування, міркування, мотиви, якими викликаються які-небудь вчинки»⁷¹. Як бачимо, термін «причина» також не досить коректно використовувати для дослідження соціальної обумовленості, адже він: 1) або теж визначається за допомогою терміна «умова» (у словнику зазначено: «обумовлює»), 2) або, як і терміни «фактор» і «чинник» – характеризує лише динамічні явища (які «породжуються», якими «викликаються які-небудь вчинки»). З огляду на можливість використання лише щодо динамічних явищ слід відмовитися також і від терміна «привід», який визначається як «підстава, причина яких-небудь дій, вчинків»⁷². Водночас зазначене не виключає можливості використання термінів «причина» і «привід» для характеристики процесу криміналізації.

На підставі викладеного вважаємо, що найбільш вдалим терміном є «обставина». Саме його варто використовувати під час встановлення соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність (кримінально-правових норм).

Після з'ясування термінологічного аспекту можемо переходити до побудови системи обставин, за допомогою яких слід соціальну обумовленість визначати. Історія доктринального вирішення питання свідчить, що науковці різним чином класифікували (групували) названі обставини, а деякі дослідники цього навіть не робили, а лише наводили їхній перелік, тобто підходили до розв'язання проблеми шляхом використання лінійної структури.

⁷¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – С. 957.

⁷² Там само. – С. 926.

Вважаємо, що вирішення питання щодо систематизації обставин соціальної обумовленості залежить від мети, яку переслідує суб'єкт, який її (систематизацію) здійснює. Основними суб'єктами, які мають потребу в з'ясуванні соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність, є законотворці (перш за все депутати-члени профільних комітетів Верховної Ради України, а також інші суб'єкти законодавчої ініціативи) і науковці, дослідження яких складають (принаймні мають складати) підґрунтя для діяльності суб'єктів першого виду.

Слід відзначити, що законотворці мають справу передусім із *проектованими* кримінально-правовими нормами (після прийняття потреба у їх дослідженні цими суб'єктами відпадає), а науковці – з *чинними*. Головним призначенням діяльності останніх є виправлення можливих помилок (як сутнісних, так і технічних), яких можуть припуститися законотворці. Викладене не применшує необхідності залучення інтелектуального потенціалу науковців до розробки проєктованих кримінально-правових норм для того, щоб можливість помилки була виключена (чи принаймні мінімізована) ще на стадії підготовки законопроекту. В ідеалі всі законопроекти мали б розглядатися профільними комітетами парламенту лише після надання висновку щодо соціальної обумовленості норм, що в них містяться, фаховими науковими колективами (ними можуть виступати перш за все структурні підрозділи Національної академії правових наук України). Проте, на жаль, чинний регламент Верховної Ради України такої вимоги не містить. З іншого боку, ніхто не позбавляє науковців можливості розробляти власні (авторські) законопроекти, надсилати їх до парламенту і доводити необхідність прийняття саме в такому вигляді, в якому вони надіслані, без внесення депутатами змін (що потенційно завжди можуть спотворити зміст законопроекту, якими би благими намірами депутати при цьому не керувалися). Але ніякого впливу на долю надісланого до парламентського комітету законопроекту науковці не мають. Наукова громадськість не може

власними силами забезпечити ефективного «лобіювання» їх проходження через комітет, а тим паче через сесійний зал Верховної Ради України. Тому, як не прикро це визнавати, на сьогодні основним призначенням наукових досліджень кримінально-правових норм є з'ясування соціальної обумовленості вже ухвалених парламентом (чинних) законів про кримінальну відповідальність. Такими є реалії нашого життя. Як бачимо, суб'єкти законодавчої ініціативи мають справу переважно з проєктованими кримінально-правовими нормами, а науковці – з чинними. Звичайно, законотворці можуть здійснювати моніторинг вже чинного законодавства і виявляти в ньому недоліки, але головне призначення їх діяльності полягає все ж таки не у цьому.

Викладене переконує в тому, що система обставин, за допомогою яких слід визначати соціальну обумовленість кримінально-правових норм, має ґрунтуватися на такому критерії, який був би зрозумілим не лише для науковців, а й для пересічних людей з вищою освітою, якими переважно є народні депутати, члени уряду та інші суб'єкти законодавчої ініціативи. При цьому такий критерій має використовуватися не лише зазначеними суб'єктами, а водночас і вченими, адже їхні дослідження не є кантівською «річчю в собі», а здійснюються саме для подальшого впровадження отриманих результатів у законотворчу практику. Тому науковці також не повинні користуватися для систематизації критеріями, що є зрозумілими лише для вузького кола профільних фахівців. Зважаючи на це, запропонований в доктрині поділ обставин соціальної обумовленості (факторів криміналізації) на соціальні, психологічні, юридичні, технічні та інші, пов'язані з відповідними сферами людської діяльності, мало що дає законотворцеві. Звичайно, вченим зручніше користуватися саме таким інструментарієм, але, повторимось, вони здійснюють дослідження не для себе, а для суспільства, виразником інтересів якого є перш за все український парламент. Крім того, наведені класифікації переконливо виглядають лише

для вирішення проблеми соціальної обумовленості кримінально-правових норм на загальному рівні, а законотворці працюють з конкретними нормами або групами норм. Для предметних досліджень зазначена класифікація не годиться ще й тому, що не всі групи обставин, які її утворюють, характеризують кожну кримінально-правову норму. Далеко не всі норми є сенс аналізувати на предмет їх відповідності, скажімо, технічним факторам. Лише найзагальнішим чином вони можуть характеризувати соціальну обумовленість ст. 115 КК України «Умисне вбивство», ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками», ст. 189 КК України «Вимагання» та багато інших законів про кримінальну відповідальність. Водночас для цілої низки норм вони відіграють важливе значення, зумовлюють їх прийняття та побудову. Це стосується норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, безпеки виробництва, значну частину злочинів проти довкілля та ін. Те саме стосується і групи медичних факторів, яка також виділяється науковцями. Вони є обов'язковими для конструювання тих норм, що передбачають відповідальність за злочини, які вчинюються в сфері медичного обслуговування, а для переважної більшості інших – їх дослідження мало що дає. В ідеалі звичайно було би непогано запропонувати *вичерпну систему* обставин соціальної обумовленості, які характеризують кожну окремо взятую кримінально-правову норму, що міститься в чинному КК. Але ця пропозиція виглядає нежиттєздатною з таких міркувань. По-перше, як уже зазначалося, відповідні обставини істотно різняться залежно від предмета дослідження, а вимагати від законотворців використовувати різні переліки, спеціальні для кожної з норм, виглядає нереально. До того ж це може легко викликати плутанину. По-друге, про що вже також велась мова, законотворці не є профільними фахівцями у досліджуваній сфері знань, а тому їм важко оцінити такі переліки, «довіритися» науковцям щодо

істинності обставин, які там наявні. З нашої точки зору, для цього має бути достатньо пересічних, повсякденних знань освіченої людини, а не фахівця в галузі кримінального права (а тим паче такого, який має науковий ступінь та (або) вчене звання!). По-третє, і це головне, суб'єкти законодавчої ініціативи в переважній більшості випадків займаються проектуванням *нових* норм, а тому перелік обставин для *наявних* норм їм не допоможе. Науковці ж, у свою чергу, не в змозі передбачити всіх змін у суспільному житті, зробити висновок, спрогнозувати, які сфери діяльності людини потребуватимуть кримінально-правового регулювання в майбутньому, створити законопроекти «про запас». Крім того, тут уже не виключені прояви волюнтаризму самих науковців, які можуть створювати зручні для них «запасні норми» на свій розсуд з питань, що становлять їхній особистий науковий інтерес (а не віддзеркалюють суспільний), витрачаючи на проведення досліджень бюджетні кошти, які ефективніше було би освоїти іншим чином. Тому спочатку має виникнути *потреба* в кримінально-правовому регулюванні, а вже потім на це повинні реагувати науковці, а тим паче законотворці. По-четверте, вичерпний перелік обставин для кожної норми вже не виглядатиме як *система*, а являтиме собою саме «перелік», тобто лінійну структуру. Максимум, що в такому разі можна зробити, – це *згрупувати* певні обставини, наприклад, за сферою суспільного життя, як це і робиться в науці. Ознак системності такі переліки можуть набути лише за умови їх універсальності, тобто можливості застосування не до якоїсь однієї норми, а принаймні до групи норм. Але питання про включення конкретної норми у відповідну групу знову ж таки: а) потребує фахових знань у сфері кримінального права, якими не володіє (і напевно, не має володіти) законотворець, а тому можливою є помилка з його боку під час такого «включення»; б) не виключає кон'юнктурного інтересу науковця, який, наприклад, зважаючи на такий пріоритет державної політики, як боротьба з корупцією, може відстоювати необхідність включення до цієї групи тих чи

інших (наявних чи проєктованих) норм, підвищуючи у такий спосіб значущість власних досліджень із метою отримання бюджетного фінансування, міжнародного гранту або просто підвищення свого «авторитету» в науці.

Викладене, з нашої точки зору, переконує в тому, що, по-перше, критерій, покладений в основу класифікації обставин соціальної обумовленості, має бути простим, зрозумілим пересічній освіченій людині, а не лише вузькому фахівцеві (кандидату чи доктору наук із кримінального права, професору чи доценту); по-друге, він не має просто «групувати» обставини (за сферою людської діяльності, іншою сферою, галуззю науки тощо) чи поділяти їх, як це майже однотайно робиться в доктрині, на такі, що відображають суспільні процеси, які зумовлюють прийняття норми, і правила законодавчої техніки, – а має відображати *значущість* кожної з них для з'ясування соціальної обумовленості *будь-якої* досліджуваної *норми*. Вважаємо, що таким критерієм має виступати *обов'язковість* урахування тієї чи іншої обставини при вирішенні питання щодо соціальної обумовленості кожної досліджуваної норми. Він є зрозумілим для законотворця. Вочевидь навіть пересічна людина має здатність віддзеркалювати у своїй свідомості значення слова «обов'язкова» (обставина) – тобто така, що неодмінно має бути наявна, без якої щось є неможливим, – без звернення до тлумачного словника або якоїсь спеціальної літератури. Так само не є складним сприйняття й антоніму цього слова – «необов'язкова», або «факультативна»⁷³ (обставина). Тобто це така обставина, яка у разі вирішення проблеми соціальної обумовленості кримінально-правових норм на загальному рівні (щодо всіх без винятку норм КК) може мати обов'язкове значення, а може і не мати. При дослідженні ж соціальної обумовленості конкретної

⁷³ Не лише у вишах, а й у школах є *факультативні* предмети, тобто такі, відвідування яких не є обов'язковим. Як бачимо, розуміння цього терміна наявне навіть у школяра.

кримінально-правової норми (вирішенні проблеми на предметному рівні) усі обставини її соціальної обумовленості є обов'язковими.

Неважко помітити, що запропонований нами критерій систематизації обставин соціальної обумовленості використовується доктриною кримінального права для вирішення іншого (не менш важливого) питання – поділу ознак складу злочину. Ці ознаки також можуть бути обов'язковими і факультативними, а відповідна класифікація застосовується лише тоді, коли йдеться про загальний склад злочину. У кожному ж конкретному складі злочину всі ознаки є обов'язковими, так само як і обставини соціальної обумовленості для кримінально-правової норми.

Тут може постати питання: а навіщо поділяти обставини соціальної обумовленості на обов'язкові й факультативні, якщо для дослідження кожної конкретної кримінально-правової норми всі вони є обов'язковими? Відповідь на нього є такою ж, як і щодо ознак складу злочину. Там це відбувається для зручності здійснення кваліфікації, а в нашому випадку – для зручності проведення дослідження.

У складі злочину для полегшення систематизації його ознак виділяються елементи. Правозастосувач знає, що по кожному кримінальному провадженню слід встановити чотири елементи складу злочину: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону та суб'єкт. Водночас кількість ознак, що утворюють ці елементи для кожного конкретного складу злочину, є різною, їх уже не чотири, а більше (може бути і вісім і дев'ять тощо). Але є ознаки, притаманні всім складам злочинів, які слід установлювати в усіх випадках. Це одна ознака об'єкта – суспільні відносини, одна ознака об'єктивної сторони – діяння, одна ознака суб'єктивної сторони – вина, три ознаки суб'єкта – належність до фізичних осіб, вік та осудність. Зазначене стосується і обставин соціальної обумовленості. Деякі з них мають ураховуватися під час дослідження всіх норм певного виду (охоронних, регулятивних, заохочувальних та дефінітивних), інші – набувають такого

значення лише в певних випадках. Наведене не знімає актуальності виділення обов'язкових обставин, якими мають користуватися законотворці та науковці під час аналізу кожної конкретної кримінально-правової норми. Більш того, воно зумовлює необхідність виділення певних груп «усередині» як обов'язкових, так і факультативних обставин. Цей поділ виконуватиме для соціальної обумовленості таку ж роль, як виокремлення елементів для складу злочину. Його призначення полягає в полегшенні групування для зручності суб'єкта правозастосування, кваліфікації (а у нас – суб'єкта, який здійснює дослідження). Відмінність полягає в тому, що у складі злочину обов'язкові та факультативні ознаки «існують» усередині кожного з елементів, а стосовно нашої проблеми – навпаки, група обов'язкових обставин поділяється на види, але там, «усередині видів», уже немає факультативних обставин, як це має місце щодо елементів складу злочину, які утворюються в тому числі й факультативними ознаками. Цей висновок є справедливим і щодо факультативних обставин соціальної обумовленості. Їх, з нашої точки зору, також доцільно поділяти на види, що виокремлюються «всередині» цих обставин (а в кожному з елементів складу злочину факультативні ознаки можуть «існувати» лише поряд із обов'язковими).

Обов'язкові обставини соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність вважаємо за можливе поділити на *універсальні* та *альтернативні*. Універсальні обов'язкові обставини характеризуються тим, що *вся їх сукупність* має враховуватися під час визначення соціальної обумовленості кожної норми. Альтернативні – тим, що обов'язково має бути дотримана одна з двох відповідних обставин⁷⁴.

Факультативні обставини соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність, з нашої точки зору, є сенс поділяти на *родові*, *видові* та *спеціальні* (залежно від кількості норм, для констатації соціальної

⁷⁴ Пашенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). – С. 212.

обумовленості яких їх належить з'ясувати). Родові обставини слід досліджувати для великої кількості норм, розташованих у різних розділах КК (але в той же час – не всіх, що є характерним для обов'язкових обставин). Видові мають значення для певного масиву норм (як правило, в межах одного розділу КК, але не обов'язково). Спеціальні – враховуватися при характеристиці окремих норм (однієї або декількох, що здебільшого мають однаковий основний безпосередній об'єкт охорони чи об'єкт кримінально-правового регулювання)⁷⁵.

Викладене дозволяє дійти висновку, що терміни «криміналізація» і «соціальна обумовленість» не є синонімами, оскільки віддзеркалюють два різні юридичні феномени. При цьому перше з наведених понять має використовуватися тоді, коли йдеться про суспільно небезпечні діяння (поведінку людини), а друге слід застосовувати під час характеристики кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність).

Перспективи подальших наукових пошуків убачаються в аналізі окремих обставин соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність з метою розкриття їх змісту, а також з'ясування їхнього значення для кримінально-правових норм різних видів.

Список використаних джерел

1. Антонов А. Д. Теоретические основы криминализации / А. Д. Антонов // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2002. – № 2. – С. 80–113.
2. Архипов А. А. Уголовная ответственность за преступления, связанные с фальсификацией номерных регистрационно-учетных параметров транспортных средств : монография / А. А. Архипов, Р. Д. Шарапов. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 144 с.
3. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. О. Балобанова ; Одес. нац. юрид. акад. – О. : [б. в.], 2007. – 17 с.

⁷⁵ Пашенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). – С. 212.

4. Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони / В. І. Борисов // *Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф (м. Харків, 13-14 груд. 2002 р.)* ; упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Х. : Право, 2003. – С. 287–289.
5. Брич Л. П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : монографія / Л. П. Брич, В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2000. – 288 с.
6. Валуйська М. Ю. Криміналізація у понятійному апараті кримінологічної науки / М. Ю. Валуйська // *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: Борисов В. І. (голов. ред.) та ін.* – Х. : Право, 2016. – Вип. 31. – С. 55–68.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
8. Галиакбаров Р. Р. Проблемы криминализации многосубъектных общественно опасных деяний / Р. Р. Галиакбаров // *Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний: сб. науч. тр. ; редкол.: А. И. Марцев, П. В. Замосковцев, П. П. Ищенко и др.* – Омск : Изд-во Омск. высш. шк. милиции МВД СССР, 1980. – С. 40–51.
9. Гальцова В. В. Щодо соціальної зумовленості кримінально-правової охорони усиновлення (удочеріння) / В. В. Гальцова // *Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій.* – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 97. – С. 136–143.
10. Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстави криміналізації та склад злочину : монографія / Д. О. Гармаш. – Х. : ФІНН, 2011. – 184 с.
11. Гацелюк В. О. До питання про об'єкт дослідження проблем криміналізації / В. О. Гацелюк // *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і удосконалення : тези доп. та повідом. учас. Міжнар. сімп. (м. Львів, 21-22 верес. 2012 р.)* ; упоряд. Т. І. Созанський, І. Б. Газдайка-Василишин. – Л. : Львів. держ. ін-т внутр. справ, 2012. – С. 52–56.
12. Гороховська О. В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності : монографія / О. В. Гороховська. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 180 с.
13. Гребенюк О. Я. Злочини, пов'язані з лікарськими засобами: проблеми криміналізації / О. Я. Гребенюк // *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка.* – 2012. – № 4. – С. 112–120.
14. Гринчак С. В. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію органів або тканин людини : монографія / С. В. Гринчак. – Х. : Право, 2011. – 296 с.
15. Грищук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України : монографія / В. К. Грищук. – Л. : Львів. ун-т, 1993. – 137 с.

16. Грошев А. В. Функции правосознания в механизме уголовно-правового регулирования : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Грошев ; Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург : [б. и.], 1997. – 61 с.

17. Гулкевич В. Д. Криміналізація vs декриміналізація: на прикладі злочинів проти культурної спадщини / В. Д. Гулкевич // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства : матеріали Міжнар. наук.-практ. сімп. (м. Івано-Франківськ, 18-19 листоп. 2016 р.). – РВВ Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького, 2016. – С. 57–60.

18. Денисов С. Ф. Соціальна зумовленість кримінально-правової заборони торгівлі людьми / С. Ф. Денисов, П. П. Сердюк // Вісн. Запоріз. юрид. ін-ту. – 2000. – № 3. – С. 191–203.

19. Доброрез І. Кримінологічні та правові підстави криміналізації незаконного обігу наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту / І. Доброрез // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – Вип. 4(39). – С. 162–169.

20. Дорош Л. В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державного кордону України : монографія / Л. В. Дорош, В. В. Федосєєв. – Х. : Право, 2014. – 304 с.

21. Дьячков В. С. Механизм эффективного действия норм советского уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. С. Дьячков ; ЛГУ. – Л. : [б. и.], 1982. – 19 с.

22. Єспур Г. В. Соціальна обумовленість кримінально-правової відповідальності / Г. В. Єспур // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2002. – Спец. вип. : у 2-х ч. – Ч. 1. – С. 17–21.

23. Карпец И. Каким быть уголовному законодательству? / И. Карпец // Соц. законность. – 1987. – № 6. – С. 16–19.

24. Касинюк В. І. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин : монографія / В. І. Касинюк, В. М. Білоконеv. – Запоріжжя : Видавець Глазунов С. О., 2011. – 231 с.

25. Келина С. Г. Об основаниях и последствиях декриминализации деяний / С. Г. Келина // Сов. государство и право. – 1988. – № 11. – С. 12–18.

26. Кива А. В. Кримінальна революція: вымысел или реальность? / А. В. Кива // Общественные науки и современность. – 1999. – № 3. – С. 25–37.

27. Клочков А. В. Информационные предпосылки криминализации общественного сознания / А. В. Клочков // Вестн. МГУ. Сер. 11: Право. – 1999. – № 2. – С. 17–42.

28. Коробеев А. И. Криминализация и пенализация деяний как основное содержание советской уголовно-правовой политики / А. И. Коробеев // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвуз. сб. научн. тр. ; отв. ред. М. И. Ковалев. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. – С. 10–14.

29. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1987. – 272 с.

30. Кочерова І. О. Кримінальна відповідальність за зловживання впливом: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. О. Кочерова ; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К. : [б. в.], 2012. – 214 с.

31. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв ; наук. ред. В. А. Клименко, М. І. Мельник. – К. : Правові джерела, 2002. – 432 с.

32. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-те вид., перероб. і допов. – Х. : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

33. Кудрявцев В. Н. Право и социальная действительность / В. Н. Кудрявцев // Проблемы социологии права : сб. ст. ; редкол.: В. Н. Кудрявцев, А. Б. Чапас, А. И. Долгова и др. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1. – С. 7–14.

34. Кузнецов А. В. Научная основа и информационная база советской уголовной политики / А. В. Кузнецов // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвуз. сб. научн. тр. ; отв. ред. М. И. Ковалев. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. – С. 4–9.

35. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – К. : Інтерсервіс, 2012. – 908 с.

36. Лапаева В. В. Конкретно-социологические исследования в праве : монография / В. В. Лапаева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 144 с.

37. Лопашенко Н. А. Уголовная политика: понятие, содержание. Методы и формы реализации / Н. А. Лопашенко // Уголовное право в XXI веке : материалы Междунар. научн. конф. на юрид. фак-те МГУ им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г.). – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 177–181.

38. Лукашов А. І. Завдання кримінально-правової науки в сфері протидії злочинам проти порядку здійснення економічної діяльності і цивільного обігу / А. І. Лукашов // Наук. зап. Харк. економіко-прав. ун-ту: Право, економіка, гуманітаристика. – 2004. – № 1. – С. 89–93.

39. Мусієнко А. Боротьба зі злочинами у сфері трансплантації органів або тканин людини. Кримінологічні проблеми / А. Мусієнко // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 8. – С. 89–91.

40. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во БЕК, 1999. – 590 с.

41. Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : монографія / Н. В. Нетеса. – Х. : Право, 2013. – 304 с.

42. Орехов В. В. О социологических исследованиях в уголовном праве / В. В. Орехов // Вестн. ЛГУ. – 1991. – Сер. 6. – Вып. 1 (№ 6). – С. 65–68.

43. Орлеан А. М. Соціальна та кримінологічна зумовленість криміналізації торгівлі людьми / А. М. Орлеан // Наук. зап. Харк. економіко-прав. ун-ту: Право, економіка, гуманітаристика. – 2005. – № 1. – С. 99–108.

44. Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / К. М. Оробець ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : [б. в.], 2012. – 20 с.

45. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация : монографія / П. С. Дагель, Г. А. Злобин, С. Г. Келина и др. ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – 304 с.

46. Пащенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О. О. Пащенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10-11 жовт. 2013 р.) ; редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 210–213.

47. Пащенко О. О. Щодо підходів до визначення поняття «криміналізація» / О. О. Пащенко // Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3-4 квіт. 2015 р.). – Х. : Східноукр. наук. юрид. організація, 2015. – С. 127–129.

48. Плохова В. И. Ненасильственные преступления против собственности: криминологическая и правовая обоснованность : монографія / В. И. Плохова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 232 с.

49. Програма навчальної дисципліни «Кримінальне право України» для вищ. навч. закл. за спец. 7.060101 «Правознавство» / за ред. В. Я. Тація. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – 77 с.

50. Протидія організованих злочинності у сфері торгівлі людьми : монографія / В. С. Батиргареева, В. І. Борисов, Д. О. Гармаш та ін. ; за заг ред. В. І. Борисова, Н. О. Гуторової. – Х. : Одісей, 2005. – 288 с.

51. Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : лекции / Ю. Е. Пудовочкин. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 240 с.

52. Романенко М. В. Криминализация общественных отношений социума России / М. В. Романенко // Философия и общество. – 2001. – № 3. – С. 141–158.

53. Российское уголовное право. Общая часть : учебник / Ю. В. Баулин, Ю. В. Голик, С. В. Землюков, Н. Г. Иванов, Л. В. Иногамова-Хегай и др. ; под ред. В. С. Комиссарова. – СПб. : Питер, 2005. – 560 с.

54. Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія / Н. А. Савінова. – К. : Вид-во ДКС, 2011. – 342 с.

55. Симиненко А. Н. Истязание: уголовно-правовые и криминологические аспекты : монография / А. Н. Симиненко, Ю. С. Пестерева. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 192 с.

56. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2010. – 224 с.

57. Тарарухін С. А. Криміналізація / С. А. Тарарухін // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К – М. – С. 392, 393.

58. Туляков В. А. Изменчивость криминализации и противодействие преступности / В. А. Туляков, Е. Ю. Полянский // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – О. : Фенікс, 2004. – Вип. 20. – С. 307–312.

59. Уголовное право. Общая часть. Особенная часть : курс лекций / под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. – Лекция 1: Введение в изучение уголовного права. Уголовный закон / А. Н. Игнатов. – М. : НОРМА, 1996. – 56 с.

60. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці [Електронний ресурс] / П. Л. Фріс // Вісн. Асоц. кримінал. права України. – 2014. – № 1 (2). – С. 19–28. – Режим доступу: http://наука.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_2.pdf (дата звернення: 13 лютого 2017 р.). – Заголовок з екрану.

61. Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура / С. Д. Шапченко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Юрид. науки. – 2000. – Вип. 40. – С. 63–67.

62. Щавінський В. Підстави кримінально-правової заборони незаконної емісії недержавних цінних паперів / В. Щавінський // Право України. – 2003. – № 10. – С. 64–67.

Пащенко А. А. Криминализация и социальная обусловленность

Статья посвящена исследованию таких понятий, как «криминализация» и «социальная обусловленность». Обосновывается, что они не являются синонимами. Доказывается, что вопрос о том, какой из

соответствующих терминов более удачен, является не совсем корректным, поскольку связан с оценкой двух разных юридических феноменов.

Ключевые слова: *криминализация, социальная обусловленность, закон об уголовной ответственности, уголовно-правовые нормы.*

Pashchenko O. O. Criminalization and social conditioning

The article is devoted to the study of such notions as «criminalization» and «social conditioning». It is justified that they are not synonymous. It is proved that the question of which of the relevant terms is more apposite is not entirely correct, as it is connected with the evaluation of two different legal phenomena.

Key words: *criminalization, social conditioning, law of criminal liability, criminal-law norms.*